

पुर्वीच्या काळातील वृद्धांची सामाजिक स्थिती आणि बदलत्या काळातील वृद्धांचा सामाजिक दर्जा

सौ. श्रध्दा राजेश रेवतकर
संशोधक

पदव्युत्तर समाजशास्त्र विभाग (स्वायत्त)
रा.तू.म. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर

प्रा. डॉ. सुरेश रामरावजी सोमकुवर
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख

विद्यासागर कला महाविद्यालय खैरी (बिजेवाडा) रामटेक
ता. रामटेक, जि. नागपूर

गोषवारा:-

प्रस्तुत संशोधन पत्रात समाजातील वृद्धांना भेडसावणाऱ्या समस्या समजून घेण्याचा प्रयत्न केला आहे. निवडक क्षेत्र निवडून, संशोधनात वृद्धांना भेडसावणाऱ्या समस्यांचे परीक्षण केले गेले आणि ८० वृद्ध व्यक्तींच्या मुलाखतींद्वारे डेटा गोळा केला गेला. भारतात, वृद्धांना नेहमीच आदर आणि सन्मानाने पाहिले जाते. साधारणपणे, त्यांच्या गरजा आणि समस्या भारतीय संयुक्त कुटुंबात पूर्ण केल्या गेल्या आहेत. औद्योगिकीकरणाच्या परिणामी, संयुक्त कुटुंब व्यवस्था हळूहळू विघटित होत आहे आणि विभक्त कुटुंबे वर्चस्व मिळवत आहेत. शिवाय, व्यक्तिवादी, भौतिकवादी आणि सुखवादी मूल्यांच्या वाढीमुळे वृद्धांकडे दुर्लक्ष होत आहे. शिवाय, काही वृद्ध व्यक्ती आर्थिक समस्या, आरोग्य आणि वैद्यकीय समस्या, कौटुंबिक आणि भावनिक समस्या आणि गृहनिर्माण समस्यांसह निराधारतेच्या समस्येचा सामना करत आहेत. संशोधकाने सर्वेक्षणात उत्तरदात्यांकडे प्रश्न विचारले, वृद्धांना भेडसावणाऱ्या समस्यांबद्दल माहिती गोळा केली. निष्कर्षांचे वर्गीकरण आणि विश्लेषण केले गेले आहे आणि निष्कर्ष सादर केले गेले आहेत.

कीवर्ड्स: वृद्ध, पुर्वीची स्थिती, बदलती स्थिती, सामाजिक दर्जा, आरोग्य तपासणी.

प्रस्तावना:-

वृद्धांच्या समस्या समजून घेण्यासाठी, समकालीन समाजात कुटुंबाची भूमिका समजून घेणे आवश्यक आहे. आज, वृद्धांबद्दलचा दृष्टिकोन पूर्वीपेक्षा वेगळा आहे. विविध अभ्यासातून असे दिसून आले आहे की वृद्धांची काळजी घेण्यासाठी कुटुंबापेक्षा चांगली संघटना नाही. तथापि, बदलत्या परिस्थितीत, विविध सामाजिक, सांस्कृतिक, मानसिक आणि वैज्ञानिक घटकांमुळे, कुटुंब त्यांची अपेक्षित भूमिका पूर्ण करू शकत नाही. वृद्धांच्या काळजीबद्दल, वृद्धांना कुटुंबात मध्यवर्ती स्थान आहे आणि त्यांना योग्य काळजी देण्यावर भर दिला जातो. कुटुंबात, तरुणांवर वृद्धांची काळजी घेण्याची महत्त्वाची जबाबदारी सोपवण्यात आली आहे. तथापि, विविध प्रभावांमुळे, आज कुटुंबांकडून त्यांची अपेक्षित भूमिका पूर्ण करण्याची अपेक्षा केली जाऊ शकत नाही. अशाप्रकारे, जर कुटुंबातील तरुण सदस्य वृद्धांच्या आहारात, मनोरंजनात आणि अध्यात्मात वाढत्या रसात सक्रियपणे सहभागी नसतील, तर आपण त्यांच्यासाठी आनंदी आणि दीर्घ आयुष्याची अपेक्षा करू शकत नाही. वृद्ध हे आपल्या समाजाचा आरसा आहेत, आपल्या समाजाचा मजबूत पाया आहेत, आपल्या परंपरांचे वाहक आहेत आणि भावी पिढ्यांशी ते जे अनुभव शेअर करतात. तथापि, आज, त्यांच्या विविध समस्या सोडवण्यासाठी आरोग्य आणि कुटुंब कल्याण कार्यक्रम सुरू करण्यात आले आहेत.

जागतिक आरोग्य संघटनेचा (Who) अहवाल (१) भारतातील वृद्धांना भेडसावणाऱ्या विविध समस्यांबद्दल असंख्य तथ्ये प्रदान करतो. सर्वात चिंताजनक मुद्दा म्हणजे गैरवापर. भारतातील वृद्धांच्या परिस्थितीवर चर्चा करताना, जागतिक आरोग्य संघटनेचा अहवाल २००२ (२) असे म्हटले आहे की अपमान, दुर्लक्ष, गैरवापर, छळ आणि एकाकीपणामुळे, भारतातील बहुतेक वृद्ध लोक वृद्धापकाळाला एक आजार मानू लागले आहेत.

वृद्धत्वाच्या वाढत्या जागतिक समस्येच्या प्रकाशात, संयुक्त राष्ट्रांनी १९९९ हे आंतरराष्ट्रीय वृद्ध व्यक्ती वर्ष म्हणून घोषित केले. आपल्या देशानेही २००० हे राष्ट्रीय वृद्ध व्यक्ती वर्ष म्हणून घोषित केले. संयुक्त राष्ट्र दरवर्षी ऑक्टोबरमध्ये आंतरराष्ट्रीय वृद्ध व्यक्ती दिन साजरा करते.

भारतीय संविधानाच्या कलम ४१ मध्ये असे म्हटले आहे की वृद्धापकाळासारख्या अशक्तपणाच्या परिस्थितीत वृद्ध व्यक्तींना सार्वजनिक मदत मिळण्याचा अधिकार मिळवून देण्यासाठी राज्य प्रभावी उपाययोजना करेल. भारत सरकारचे आरोग्य आणि कुटुंब कल्याण मंत्रालय वृद्ध व्यक्तींच्या कल्याणासाठी धोरणे आणि योजना तयार करते. या मंत्रालयाच्या प्रयत्नांमुळे, केंद्र सरकारने जानेवारी १९९१मध्ये वृद्ध व्यक्तींसाठी राष्ट्रीय धोरण जाहीर केले. हे धोरण सरकारी संस्था आणि गैर-सरकारी संस्थांमधील सहकार्यासाठी एक चैकट प्रदान करते. हे धोरण सरकारी हस्तक्षेपासाठी अनेक क्षेत्रे ओळखते. यापैकी मुख्य म्हणजे - आर्थिक सुरक्षा, आरोग्य आणि पौष्टिक अन्न, घरांची उपलब्धता, सामाजिक सुरक्षा, वृद्ध कल्याणात मास मीडियाची भूमिका, गैर-सरकारी संस्था, ग्रामपंचायती आणि इतर स्थानिक पातळीवरील संस्थांची भूमिका इ.

वृद्धावस्था:-

भारतीय संस्कृतीमध्ये 'पिकलेले पान गळणे म्हणजे वृद्धापकाळ होय' असे समजले जाते. स्त्री असो वा पुरुष दोघांनाही ही समस्या एकसमान आहे. सुरुवातीला वृद्धावस्था म्हणजे काय? याचा विचार करावयाला हवा. वृद्धावस्थेचा प्रमुख आधार म्हणजे व्यक्तीचे वय होय. वयाच्या आधारे मानवी जीवनाच्या शेवटच्या अवस्थेस वृद्धावस्था असे म्हटले जाते. सामाजिकरणाच्या प्रक्रियेद्वारे व्यक्तीस बाल्यावस्थेपासून वृद्धावस्थेपर्यंत काही ठराविक अवस्थांच्या प्रक्रियेतून वाटचाल करावी लागते. वृद्धावस्था आपल्या कार्यक्षमतेचा विकास पात्रता व महत्तेचा उच्चतम बिंदू होय. परंतु पुढे वाढत्या वयानुसार कार्यक्षमता कमी होत जाते. व्यक्ती शारीरिक आणि मानसिकदृष्ट्या कमकुवत होत जातो. अशा अवस्थेत विधवा किंवा विधूर होणे म्हणजे आपला एक आधारस्तंभ अदृश्य होणे होय.

भारतीय संस्कृतीत विवाहाला महत्व आहे. स्त्री-पुरुष विवाहानंतर एकत्र राहू शकतात. ते एकमेकांसोबत आयुष्यभर राहतात. जीवनातील सुखदुःखे वाटून घेतात. ते एकमेकांचा आधार असतात. त्यात दोहोपैकी एकाचा मृत्यू झाल्यास वृद्धापकाळात अनेक समस्या निर्माण होतात. ज्यात उपजिविकेची समस्या, आधाराची समस्या, समजून घेणाऱ्या व्यक्तीच्या अभावाची समस्या अशा अनेक मानसिक व आर्थिक समस्यांना तोंड द्यावे लागते. भारतीय संदर्भात ६० वर्ष किंवा त्यापुढील वयाच्या व्यक्तीस वृद्ध असे संबोधले जाते. त्याचे कारण असे की, या वयानंतर व्यक्ती शारीरिकदृष्ट्या कमकुवत होत असतो, त्याची कार्यक्षमता कमी होत जाते. तो अनेक शारीरिक व मानसिक व्याधिंनी ग्रस्त होत असतो. म्हणजेच तो वृद्ध आहे असे मानले जाते.

वृद्धावस्था ही विकासाच्या अवस्थांमधली सर्वात शेवटची अवस्था आहे. हया अवस्थेची सुरुवात साधारणपणे ६० वर्षांच्या पुढे होते. वृद्धावस्थेचे लक्षण म्हणजे शारीरिक व मानसिक क्षमता कमी होणे. ही लक्षणे आढळली किंवा असे जाणवत असल्यास वृद्धावस्थेला सुरुवात झाली असे समजले जाते. वृद्धावस्थेच्या आधिच्या अवस्थेवर वृद्धावस्था लवकर येणे, न येणे अवलंबून असते. कारण जर व्यक्तीचे गतकालिन गतायुष्य सुख - समाधानी व आजार न येता गेलेले असेल तर वृद्धावस्था शरीरावर किंवा मनावर वृद्धत्वाची लक्षणे लवकर दिसत नाही. याउलट व्यक्तीच्या आयुष्यात संघर्ष, चिंता आजार इत्यादी गोष्टी प्रामुख्याने असल्या तर ४५ ते ५० या वयातच व्यक्ती वृद्ध दिसू लागतात. म्हणूनच काही व्यक्तींमध्ये ही अवस्था ६० वर्षांच्या आधिच येते तर काही व्यक्तींमध्ये ६० वर्षांनंतर येते.

वृद्धावस्थेमध्ये होणारे मुख्य बदल म्हणजे केस पांढरे होणे, दात पडणे, अंगावर सुरकल्या पडणे, वृद्धावस्थेमध्ये डोळे अंध होतात, कानास कमी ऐकण्यास येते, शारीरिकता मंद होवू लागते, स्मरणशक्ती कमी होते, विचार व तर्क करण्याची क्षमता कमी होते या सर्व कारणांमुळे वृद्धावस्था सामाजिक जीवनावरही परिणाम होतो. वृद्ध परावलंबी बनतात. त्यामुळे त्याला असाहय व असुरक्षित वाटू लागते. समायोजन करणे अवघड होत असते. त्यामुळे त्यांचे जीवन उदास व दुःखी होते. यासाठी वाचन, भाषण ऐकणे, फिरावयास जाणे, नातवांना शिकवणे, पुजाअर्चा करणे, समवयस्कांशी गप्पा मारणे इत्यादी गोष्टींमध्ये मनाची गुंतवणूक करीत असतात. याशिवाय ज्यांना वृद्धापकाळात मुळीच आधार नसतो, त्यांचीही वृद्धावस्था सोय केली जाते. अनुवंश, आहार, आरोग्य, सामाजिक, आर्थिक दर्जा, कौटुंबिक जीवन इत्यादी घटकातील भिन्नते नुसार या वयातील व्यक्तींवर वृद्धत्वाचे परिणाम एकसारखे आढळत नाहीत.

प्रत्येक व्यक्तीचा वृद्धापकाळ वैशिष्ट्यपूर्ण व वेगळा असतो. लैंगिक भिन्नते नुसारही वृद्ध वयाच्या परिणामामध्येही भिन्नता आढळते. तसेच वार्धक्याचे निकष सुद्धा वेगवेगळे असतात. केवळ पांढरे केस होतात, दात पडणे, अक्कलदाड पडणे इ.साधारणतः ज्या व्यक्तींच्या जीवनात अतिशय संघर्ष घडून गेलेले असतात त्यांच्या शरीरावरचे मास लोबंतांना दिसत असतात. यात तरूण व वयस्कर वृद्ध असे प्रकार आढळतात.

- १) तरुण, वृद्ध म्हणजे असे बहुसंख्य वयस्क, की जे अत्यंत उत्साही, क्रियाशील आणि सचेतन असतात. त्यांच्या प्रत्यक्ष वयाचा तेथे विचार केला जात नाही. कदाचित प्रत्यक्ष वय जास्तही असते.
- २) वयस्कर वृद्ध म्हणजे अगदी जख्य म्हातारे. फारच थोड्या व्यक्ती या प्रकारच्या असतात. वृद्धापकाळातील बऱ्याच समस्या या प्रामुख्याने निकृष्ट आहाराच्या सवयी, व्यायामाचा अभाव, मज्जासंस्थेचे विकार यामुळे निर्माण होतात. प्रत्यक्ष वार्धक्याच्या प्रक्रियेत म्हातारपण म्हणजे जीवनातील शेवटचा अंक. म्हातारपण म्हणजे जीवनातील दुसरे बालपण किंवा तरुण तुर्क आणि म्हातारे अर्क इत्यादी वार्धक्याचे वर्णन केले जाते. तसेच जगाच्या पाठीवर वयाच्या ६५ वर्षांपुढील रोगग्रस्त, अकार्यक्षम, व्यक्तीचे प्रमाण षिघ्रतेने वाढत आहे. त्यामुळे नजीकच्या कालखंडात आपणास स्पष्ट करावे लागेल की, वृद्धावस्थेची सुरुवात वयाच्या ६५ व्या वर्षी होते. म्हणूनच वय वर्ष ६५ च्या वरील वयोगटातील व्यक्तींना वृद्धामधील सर्वात वृद्ध असे म्हटले जाते.

वृद्धावस्था म्हणजे काय:

“निश्चित केलेल्या वयाच्या आधारे जीवनातील अंतीम टप्पा म्हणजे वृद्धावस्था होय.” प्रामुख्याने जन्मापासून तर मृत्यूपर्यंत अनेक टप्प्यातून जावे लागते. वयाच्या ६० वर्षांनंतर माणसाला शारीरिक व मानसिक थकवा जाणवू लागतो. यामध्ये बरेच व्यक्ती वृद्ध असून सुद्धा तरुणासारखे वाटतात.

वृद्धावस्थेच्या वयामध्ये एक वाक्यता नसली तरी विचार करतांना साधारणतः ६० वर्ष पूर्ण केल्यानंतर वृद्धावस्था सुरु होते, असे म्हणणे चुकीचे होणार नाही. जी व्यक्ती थकली आहे, क्षीण झालेली आहे. बऱ्याचे वेळा व्यक्तीच्या दिर्घायुष्याचा विचार करतांना त्याचे जीवन, वातावरण, भौगोलिक परिस्थिती, आरोग्य, कौटुंबिक वातावरण इ.चा विचार करावा लागतो. परंतु आधुनिक युगाचा विचार करता वाढत्या औद्योगिकरणामुळे व प्रदुशित वातावरणामुळे रक्तदान, मधुमेह, क्षयरोग, दमा, सांधेदुखी व गुडधेदुखी यासारख्या व्याधी अनेकांना जडत असल्यामुळे लवकरच म्हातारपण आल्यासारखे वाटते.

वृद्ध म्हणजे सर्वसाधारणतः वयाची ६० वर्ष पूर्ण केलेली व्यक्ती होय. वृद्धत्व म्हणजे सभोवतालच्या परिस्थितीशी जुळवून घेण्याच्या शारीरिक सामर्थ्याचा न्हास होय.

आधुनिक समाजव्यवस्थेतील वृद्धांचा दर्जा व भूमिका:-

वृद्धावस्था ही शारीरिक परिवर्तनातील एक अवस्था आहे. भारतीय समाजव्यवस्थेचा विचार करता ग्रामीण अर्थातच पारंपारीक समाजव्यवस्थेत वृद्धांच्या समस्येची त्रिव्रता फारशी भयावह नाही. परंतु शाश्वत समाजव्यवस्थेला जवळीक वाटणारी शहरी संस्कृती अर्थातच आधुनिक समाजव्यवस्थेत मात्र, वृद्धावस्थेच्या समस्येची विषन्नता मात्र भयावह असल्याचे दिसून येते. २० व्या शतकाच्या उत्तरार्धापासून सामाजिक परिवर्तनाची गती अधिक तीव्र झाल्यामुळे सामाजिक मूल्यांचा न्हास होत आहे. परिणामतः विभक्त कुटुंब, कौटुंबिक कलह तसेच कौटुंबिक विघटनाच्या प्रक्रियेला बळ प्राप्त होत असून वृद्धांच्या समस्येत दिवसेंदिवस वाढ होत आहे. ग्रामीण भारतीय समाजातील बहुतेक वृद्ध आपल्या परिवारासोबत राहत असल्यामुळे ग्रामीण वृद्धांच्या सामाजिक समस्येचे स्वरूप वेगळे आहे.

आधुनिक समाज व्यवस्थेतील वृद्धांची कौटुंबिक स्थिती:-

पूर्वी भारतामध्ये सर्वत्र संयुक्त पध्दती अस्तित्वात होती. आज मात्र ग्रामीण भागात संयुक्त कुटुंब पध्दती अस्तित्वात असल्याचे दिसून येत असले तरी शहरी भागात मात्र आधुनिक जीवन पैलीमुळे संयुक्त कुटुंब पध्दतीचे रूपांतर विभक्त कुटुंब पध्दतीत झाले आहे. शहरांमध्ये बहुतांशपणे विभक्त कुटुंब पध्दती असल्यामुळे वृद्धांना कुटुंबात जागाच नसते. परिणामतः वृद्धांना इतर नातेवाईकांकडे वा वृद्धाश्रमात उर्वरित आयुष्य घालवणे भाग पडते.

आधुनिक समाजात वृद्धांचे स्थान:-

१८ व्या शतकात औद्योगिक क्रांती झाली. राष्ट्राच्या उत्पादनात वाढ होवू लागली. उत्तेजनातून अनेक छोटे-मोठे उद्योगधंदे उदयाला येवू लागले. परंतु हे सर्व उद्योगधंदे शहराच्या ठिकाणी केंद्रित होवू लागले त्यामुळे शहरीकरणात वाढ होवू लागली. औद्योगिकरणामुळे व नवनवीन उद्योगधंद्यामुळे ग्रामीण भागातील लोक शहरांकडे आकर्षित झाले. ग्रामीण भागातून शहराकडे स्थलांतरित झाल्याने शहरात वेगवेगळ्या प्रकारच्या समस्या निर्माण होऊ लागल्या आहेत.

सामाजिक, आर्थिक, राजकीय बदललेल्या परिस्थितीत 'वृद्ध' हा घटक दुर्लक्षित जावू लागला. त्यांच्या समस्यांचा त्यांच्या पातळीवर विचार होणे आवश्यक आहे. भारतातील संयुक्त कुटुंब पध्दतीचा, जातीप्रथेचा न्हास ग्रामीण समुदायाचा आचारविचारातील बदल, लोकशाही शासनप्रणाली, व्यक्तिवादी विचारसरणी आणि नवीन सामाजिक मूल्ये या सर्व गोष्टी वृद्धांच्या समस्या उद्भवण्यास कारणीभूत आहे. आज या समस्येविषयी चर्चा केली जाते. परंतु या समस्येवर ठोस उपाय किंवा समस्येची मुलभूत कारणे अभ्यासण्याची आज गरज आहे. वस्तुस्थिती अभ्यासातून अशी आहे की, या समस्येची तीव्रता कमी करता येईल. या दृष्टीने या विषयावर अधिक अभ्यास करण्याची गरज आहे.

भारतीय समाजातील पारंपारीक मूल्ये व प्रमाणिके यामुळे एकेकाळी वृद्धांचा अतिषय आदर केला जात असे. हिंदू एकत्र कुटुंबपध्दतीने वृद्धांना सुरक्षा उपलब्ध करून दिली होती आणि त्यांची योग्य काळजीही घेतली जात होती. ते कुटुंबप्रमुख असत व निर्णय घेण्याच्या प्रक्रियेत महत्वाची भूमिका पार पाडित असत. कौटुंबिक बाबतीत, गावातील घडामोडीबाबतही वृद्धांचा सल्ला कुटुंबिय घेत असत. सध्या मात्र परिस्थितीत फारच बदल झाला आहे. राहण्याची सततची बदलती ठिकाणे, औद्योगिकरण, शहरीकरणाचा प्रभाव यामुळे बदललेली अर्थव्यवस्था, सामाजिक संरचना आणि सामाजिक मूल्ये यामुळे एकत्र कुटुंब पध्दतीची संख्या वेगाने विस्कळीत होवू लागली आहे. पिढीतील अंतर वाढत आहे.

संबंधित साहित्याचा आढावा:-

- १) १९८८ मध्ये, बिजनौर जिल्ह्यातील बंदनाराणी यांचा अभ्यास, बालरोग संस्था आणि अपेक्षा: एक समाजशास्त्रीय दृष्टीकोन, विविध मानसिक आजारांनी ग्रस्त वृद्धांच्या परिस्थितीशी संबंधित आहे. तिच्या अभ्यासात, तिला आढळले की केवळ २२.२९ टक्के वृद्ध सामाजिक-सांस्कृतिक संस्थांमध्ये सहभागी होतात.
- २) सुमनराणी सिन्हा यांनी २००७ मध्ये अलाहाबादमध्ये निवृत्त लोकसंख्येच्या समस्यांवर संशोधन केले. (२) त्यांच्या संशोधनानुसार, १८.३४ टक्के वृद्धांना झोपेचा अभाव आहे आणि १६.६६ टक्के वृद्धांना स्मरणशक्ती कमकुवत आहे.
- ३) डॉ. अंजू शुक्ला यांच्या प्रॉब्लेम्स ऑफ द एल्डरली अ सोशियोलॉजिकल स्टडी विथ स्पेशल रेफरन्स टू द सिटी ऑफ बिलासपूर (३) या संशोधनात असे आढळून आले की कुटुंबातील सदस्यांकडून आदराचा अभाव आणि दुर्लक्ष हे वृद्धांना भेडसावणाऱ्या प्रमुख समस्या आहेत.
- ४) सर इरुदय राजन यांनी मार्च २०१० (४) मध्ये त्यांच्या 'डेमोग्राफिक्स ऑफ एजिंग अँड एम्प्लॉयमेंट इन इंडिया' या अभ्यासात असे आढळून आले की भारताची वृद्ध लोकसंख्या जगात दुसऱ्या क्रमांकावर आहे. सरासरी, असे म्हणता येईल की १८ ते २० वर्षांत, बहुतेक लोक ६० वर्षांपेक्षा जास्त वयाचे असतील. २००१ मध्ये ही संख्या २९.८ दशलक्ष आणि २००१ मध्ये ५०.५ दशलक्ष होईल. २०५१ पर्यंत, २० टक्के लोकसंख्या वृद्ध असेल. त्यापैकी ७५ टक्के ग्रामीण रहिवासी असतील. २००१ च्या अहवालानुसार, ३०.१ टक्के वृद्ध लोक जोडीदाराशिवाय जगत आहेत, त्यापैकी १५ टक्के विधूर पुरुष आणि ५०.१ टक्के विधवा आहेत.
- ५) प्रा. महेश शुक्ला (समाजशास्त्र) ग्रामीण वृद्धांचे आव्हान, भारतीय सामाजिक विज्ञान परिषद - ग्रामीण वृद्धांच्या समस्या वाढत आहेत. (५) सामाजिक, आर्थिक आणि मानसिक समस्यांसह दुर्लक्ष आणि अवहेलना त्यांना अस्वस्थ करत आहे. अनेक सरकारी योजना आहेत, परंतु अज्ञान आणि असहाय्यतेमुळे ते त्यांचा लाभ घेत नाहीत.

संशोधनाची उद्दिष्टे:-

संशोधनामागे नेहमीच काही ना काही उद्देश असतो, कारण उद्देशाशिवाय संशोधन हे दिशाहीन असते.

- १) वृद्ध लोकांना भेडसावणाऱ्या कौटुंबिक आणि आर्थिक समस्यांचा अभ्यास करणे.
- २) कुटुंबातील सदस्य आणि इतर नातेवाईकांकडून मिळणाऱ्या काळजीबद्दल वृद्ध लोकांच्या धारणा प्राप्त करणे.
- ३) वृद्ध लोकांना भेडसावणाऱ्या विविध समस्यांच्या कारणांबद्दल माहिती गोळा करणे.
- ४) वृद्ध लोकांच्या जीवनाबद्दलच्या नकारात्मक दृष्टिकोनांबद्दल माहिती गोळा करणे.
- ५) वृद्ध लोकांच्या आजारांबद्दल आणि त्यांच्या उपचारांबद्दल माहिती गोळा करणे
- ६) समाजात वृद्ध लोकांची काळजी घेण्याच्या महत्त्वाबद्दल जागरूकता निर्माण करणे.

संशोधनाची गृहीतके:-

- १) वृद्ध लोकांना भेडसावणाऱ्या कुटुंबात आणि आर्थिक समस्यांमध्ये कोणताही महत्त्वाचा फरक आढळला नाही.
- २) कुटुंबातील सदस्य आणि इतर नातेवाईकांकडून मिळणाऱ्या काळजीबद्दल वृद्ध लोकांच्या धारणांमध्ये कोणताही महत्त्वाचा फरक आढळला नाही.
- ३) वृद्ध लोकांना भेडसावणाऱ्या विविध समस्यांच्या कारणांमध्ये कोणताही महत्त्वाचा फरक आढळला नाही.
- ४) वृद्धांच्या जीवनाबद्दलच्या नकारात्मक दृष्टिकोनात कोणताही महत्त्वपूर्ण फरक आढळला नाही.

अध्ययन पद्धती आणि साधने:-

सध्याचा अभ्यास प्राथमिक आणि दुय्यम डेटावर आधारित आहे. प्राथमिक डेटा संकलनासाठी, नागपूर जिल्ह्यातील वृद्धांश्रमातील वृद्धांच्या समस्या या विषयाखाली व वृद्धांच्या सामाजिक स्थितीबद्दल माहिती गोळा करण्यासाठी जाणीवपूर्वक नमुना पद्धतीचा वापर करण्यात आला. ८० माहिती देणाऱ्यासोबत मुलाखतीचे वेळापत्रक, निरीक्षण इत्यादी पद्धती वापरण्यात आल्या. माहिती गोळा करण्यात आली. गोळा केलेल्या माहितीचे वर्गीकरण आणि विश्लेषण करण्यात आले आणि वैज्ञानिक निष्कर्ष काढण्यात आले. सध्याच्या संशोधनात गरजेनुसार इंटरनेटचा देखील वापर करण्यात आला.

वर्तमानपत्रे, मासिके, लेख, सरकारी नोंदी आणि जनगणना विभागांकडून दुय्यम डेटा देखील गोळा करण्यात आला.

या अभ्यासात वृद्धांच्या समस्या आणि बदलत्या स्थितीचे परीक्षण केले जाते. या अभ्यासात ८० वृद्ध लोकांची निवड उद्देशपूर्ण यादृच्छिक नमुन्याद्वारे करण्यात आली.

तथ्य विश्लेषण:-

प्रस्तुत अभ्यासात तथ्य गोळा केल्यानंतर, काही महत्त्वाचे निष्कर्ष उघड करण्यासाठी तथ्यांची समानता आणि फरकांवर आधारित वर्गीकरण केले गेले, सारणीबद्ध केले गेले आणि विश्लेषण केले गेले. वृद्ध लोकसंख्येत पुरुष आणि महिला दोन्ही आहेत.

सारणी क्रमांक १ : माहिती देणाऱ्यांची लिंग स्थिती प्रदर्शित केली आहे.

अ. क्र.	लैंगिक स्थिती	संख्या	शेकडा प्रमाण
१	पुरुष	२०	२५.००
२	महिला	६०	७५.००

वरील तक्त्यावरून हे स्पष्ट होते की अभ्यास क्षेत्रातील वृद्धांपैकी ७५ टक्के महिला आणि २५ टक्के पुरुष आहेत.

सारणी क्रमांक २ : कुटुंबातील वातावरण

अ. क्र.	कुटुंबातील वातावरण	संख्या	शेकडा प्रमाण
१	शांतीपूर्ण	२०	२५.००
२	कलहपूर्ण	६०	७५.००

वरील तक्त्यावरून हे स्पष्ट होते की अभ्यास क्षेत्रातील २५ टक्के कुटुंबांमध्ये कौटुंबिक वातावरण शांततापूर्ण आहे आणि ७५ टक्के कुटुंबांमध्ये संघर्षग्रस्त आहे.

कुटुंबात सुसंवाद नसल्यामुळे मानसिक ताण आल्याचे मी माझ्या आजाराचे कारण सांगितले. आज पाश्चात्त्यीकरण, आधुनिकीकरण, औद्योगिकीकरण आणि शहरीकरण यासारख्या बहुआयामी प्रक्रियांनी संयुक्त कुटुंब रचना उद्ध्वस्त केली आहे. परिणामी, कुटुंब आणि समाजात वृद्ध लोक अनिष्ट बनले आहेत. कुटुंबातील सदस्यांकडून वृद्धांना येणाऱ्या अनादराच्या परिस्थितीची मुख्य कारणे म्हणजे शिवीगाळ, धमक्या, शिवीगाळ, निंदा, उपहास, अपमान आणि मानसिक त्रास. आपल्याला माहिती आहे की भारतात राहणीमान, अन्न आणि पिण्याचे प्रमाण खराब आहे. हे फार चांगले नाही. परिणामी, बहुतेक वृद्धांचे वृद्धापकाळात आरोग्य चांगले नसते.

वृद्धापकाळातील एक मोठी समस्या म्हणजे आरोग्य. आपल्याला माहिती आहे की भारतातील राहणीमान आणि अन्नाचा दर्जा फारसा चांगला नाही. परिणामी, वृद्धापकाळातील बहुतेक वृद्धांचे आरोग्य खराब असते.

निष्कर्ष:-

कुटुंबातील वृद्धांवर होणारे उपचार ही स्वतःच एक गुंतागुंतीची समस्या आहे, ज्याचे विश्लेषण गोळा केलेल्या डेटाच्या आधारे करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे. गोळा केलेल्या डेटाच्या विश्लेषणातून हे देखील स्पष्ट होते की जर कुटुंबात वृद्धांना चांगले वागवले गेले नाही तर ते विविध प्रकारच्या तणावपूर्ण परिस्थिती निर्माण करतात, ज्याचा परिणाम केवळ त्यांच्यावरच होत नाही तर कुटुंबातील सदस्यांवर आणि त्यानुसार त्यांच्या वर्तनावरही होतो. कुटुंबातील सदस्यांच्या वर्तनाचे आणि विचारांचे मूल्यांकन करण्याच्या संदर्भात, डेटाच्या विश्लेषणातून असे दिसून येते की कुटुंबातील सदस्य वृद्धांशी चांगले वागत नाहीत आणि जरी ते वागले तरी ते त्यांच्या स्वार्थी असहाय्यतेमुळे होते. हे एक सार्वत्रिक सत्य आहे की वृद्धांची काळजी घेण्यात मुला-मुलींची भूमिका महत्त्वाची आहे. स्वार्थी गरजांमुळे कुटुंबातील सदस्यांमध्ये तणाव आणि संघर्ष निर्माण होतात. स्वयंसेवी संस्थांच्या मदतीने समुदाय आणि कुटुंब कल्याण सेवांनी ज्येष्ठ नागरिकांना उत्पन्नाचा स्रोत आणि राज्य सरकारांद्वारे प्रदान केलेले वृद्धापकाळ पेन्शन प्रदान करणे सुरू ठेवले पाहिजे.

भारतात ज्येष्ठ नागरिकांची संख्या झपाट्याने वाढत असताना, औद्योगिकीकरण, शहरीकरण, आधुनिकीकरण आणि पाश्चात्त्यीकरणामुळे समाज जे पाहतो ते पहा, जे पितो ते खा असा दृष्टिकोन स्वीकारत आहे, मुलांना त्यांच्या पालकांशी जोडणाऱ्या जुन्या पद्धतीच्या परंपरा आणि चालीरीतींऐवजी. यामुळे ज्येष्ठ नागरिकांना दररोज दुर्लक्षित केले जात आहे. ही मूल्ये आणि परिस्थिती वेगाने बदलत आहेत. ज्येष्ठ नागरिकांना भेडसावणाऱ्या कौटुंबिक, आर्थिक आणि मानसिक समस्या दिवसेंदिवस वाढत आहेत, ज्यामुळे असाध्य आजार होतात, ज्यामुळे ते जगू शकत नाहीत. म्हणूनच, अनेक देशांमध्ये ष्ट्युच्या अधिकाराची मागणी केली जात आहे. यामागील मुख्य कारण म्हणजे कौटुंबिक दुर्लक्ष आणि गैरवापर.

सूचना :

- १) सरकारने सर्व वृद्धांना वृद्धापकाळ पेन्शन देण्यासाठी प्रयत्न करावेत.
- २) एकाकीपणा दूर करण्यासाठी मनोरंजनाची व्यवस्था करावी.
- ३) वैद्यकीय सेवा देण्यासाठी, सरकारने स्थानिक भागात प्राथमिक आणि सामुदायिक आरोग्य केंद्रे स्थापन करावीत आणि डॉक्टरांची उपलब्धता सुनिश्चित करावी.
- ४) वृद्धांच्या आरोग्य आणि वैयक्तिक समस्या सोडवण्यासाठी मासिक शिबिरे आयोजित करावीत.

- ५) थंडीच्या काळात वृद्धांसाठी उबदार कपडे आणि शेकोटीची व्यवस्था करावी.
- ६) वृद्धांना त्यांच्या कुटुंबात चांगले वागवले पाहिजे.
- ७) सरकारी योजनांचे लाभ वेळेवर मिळावेत.
- ८) वृद्धांना फिरत्या आरोग्य केंद्रांद्वारे मोफत उपचार दिले पाहिजेत.

संदर्भ सूची:-

- १) A study of Ageing problems and their adjustment in India with special reference to Rajasthan, Maharaja Ganga Singh University Bikaner Alho Abhilasha (2012) Ageing in Contemporary Society,
- २) जोशी (२०१०) उर्वरित आयुष्यात रस, दैनिक लोकमत सखी वृत्तपत्र, नागपूर
- ३) Gupta Dheeraj ,Sharma S.C., (September,2007), A Study of attitude towards Ageing Stress, Adjustment and coping strategies of older people Ph.D. Philosophy Bundelkhand University ,Jhansi¹¹
- ४) हडप गोविंद व अरविंद जोशी (२००७), वृद्धांच्या सामाजिक समस्या आणि जेष्ठांचे समुपदेशन, पिंपळापूर प्रकाशन, नागपूर
- ५) जोशी वर्षा (२०१०) वृद्धांस्थेतील समस्या: आर्थिक ताण, २३ नोव्हेंबर, दैनिक लोकमत सखी वृत्तपत्र, नागपूर
- ६) जोशी वर्षा (२०१०) वृद्धांस्थेतील मानसिक व्याधी:नैराष्य २२ जुलै, दैनिक लोकमत सखी वृत्तपत्र, नागपूर
- ७) लिमये चंपा (१९८८) अबला होई प्रबला, श्री. विद्या प्रकाशन, पूणे.भावे सरदेसाई (२००५) मानसिक ताण आणि वार्धक्य, १ ऑगस्ट जुलै दैनिक वृत्तपत्र, पूणे.
- ८) चित्रे दिलीप व्हि. (२०१५) निवृत्तीनंतर पुढे काय, ११ मे, लोकमत मंथन, दैनिक वृत्तपत्र, नागपूर.
- ९) कौशीक आशा (२००४) मानवाधिकार और राज्य, (बदलते संदर्भ, उभरते आयाम), अविष्कार पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रीब्यूटर्स, जयपूर
- १०) दुर्गे संध्या प्रकाश (२००६) उतारवयातील मानसिकता, २७ एप्रिल, दैनिक लोकमत सखी वृत्तपत्र, नागपूर
- ११) लोटे रा. ज. (१९९५) सामाजिक समस्या, पिंपळापूर प्रकाशन, नागपूर
- १२) तोष्णीवाल प्रा. कुटे (१९९७) भारतीय सामाजिक समस्या, विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रीब्यूटर्स, नागपूर
- १३) भोंडेकर स्मिता (२०१४) महाराष्ट्र आरोग्य पत्रिका, ऑक्टोबर
- १४) कावरे उज्वला (२०१५) जेष्ठांच्या सुरक्षिततेसाठी सामाजिक धोरण,
- १५) Aging through the agoes dattaons publication, (माहितीचा अधिकार २०१५)
- १६) Source libeling P.S. (2005) An Aging India-Perspective Prospects Polianlrudaya Rajan S. An Aging in India P. 14